

Історія навчання української мови в Кліщелях

У містечку Кліщелі в 1966 році зорганізовано єдиний в часи Народної Польщі пункт навчання української мови як рідної на Північному Підляшші. Існував він недовго, усього неповних два роки. Проте введення уроків рідної мови до школи в Кліщелях це був великий успіх місцевих діячів, яким у часи сильної білорусизації Північного Підляшшя вдалося розгорнути широку українську діяльність. Якраз минає 55 років від моменту, коли в Початковій школі в Кліщелях уперше на уроках прозвучала українська мова.

Кліщелі – містечко з українськими традиціями

Кліщелі це невелике містечко в Гайнівському повіті Підляського воєводства, неподалік від кордону з Білоруссю. Зараз, на жаль, воно майже повністю полонізоване під мовним оглядом, тому й важко, ідучи його вулицями, почути українську мову в її говірковому варіанті. Уже кільканадцять років не відбувається тут ні один циклічний український захід, та в місцевій школі діти не мають змоги вчитися мови своїх предків. Та українцями в містечку відчувається лише горстка (у 2002 році – українську національну ідентичність у гміні Кліщелі заявило всього 50 осіб).

Проте ще кількадесят років тому саме в Кліщелях активно розвивалося українське національне життя. Та саме там – і тільки там – удалося організувати в середині 1960-х уроки української мови, єдині в регіоні в часи Польської Народної Республіки.

Усе почалося, однак, не в 1966 році, але майже декаду раніше, а точно – 2 червня 1957 року, коли в Кліщелях засновано перший на Північному Підляшші гурток Українського суспільно-культурного товариства. Його рушійною силою було, в першу чергу, двох активістів – Андрій Німий (1900-1972), колишній солдат Армії УНР, та кліщелівець Степан Носкович (1906-1987). До діяльності вдалося їм залучити інших мешканців містечка та околичних сіл (у 1960 році гурток нараховував 47 членів), хоча – згідно з лінією партії – на цій території «не було ніяких українців», але білоруси, та будь-які прояви українського національного життя були просто нищені.

Діяльність гуртка, хоч відбувалася в край несприятливих умовах, виявилася дуже успішною. При ньому існував хор, бібліотека, організовано вечірки спільного читання, концерти. Значно зростала українська національна свідомість серед місцевого населення. Кількадесят осіб з Кліщель та поблизьких сіл переплачувало «Наше слово».

Найбільше, однак, місцевий гурток розславила театральна група, яка в 1966 році поставила п'єсу «Безталанна» Івана Карпенка-Карого. З тою виставою актори з Кліщель їздили з численними гастролями, та навіть зайняли I місце на Загальнопольському огляді аматорських театральних гуртків УСКТ у Перемишлі.

Як зауважує д-р Микола Рощенко в книжці «Kleszczele» (Bielsk Podlaski – Kleszczele 2002), українське відродження 1960-х років у Кліщелях було своєрідним феноменом на Північному Підляшші, та Кліщелі вважалися важливим осередком українського життя.

Боротьба за уроки рідної мови

У першій половині 1960-х активісти з гуртка УСКТ у Кліщелях почали старання, щоб zorganizувати навчання української мови для місцевих дітей. А треба підкреслити, що в тому часі всі православні діти з містечка та – звичайно – з околичних сіл користувалися ще українською говіркою.

Як пише підляський історик Юрій Гаврилюк у книжці «Kraje ruskie Bielsk, Mielnik, Drohiczyn. Rusini-Ukraińcy na Podlaszu – fakty i kontrowersje» (Kraków 1999) до початку 1964/1965 навчального року в Кліщелях вдалося зібрати 30-особову групу дітей, батьки яких забажали, щоб вчилися вони української мови в школі. Проте, в основному за справою шкільного інспектора з Гайнівки, почали з'являтися різні формальні перешкоди, між іншими батьки кілька разів мусили заповнювати спеціальні списки з прізвищами дітей та підписами, та згодом також із вказанням національності. Усе було пов'язано із боротьбою з «українським націоналізмом» та поширеною пропагандою, що на Підляшші є тільки білоруси. Це однак – як пише Юрій Гаврилюк – не вилякало батьків – та підписалося 40 батьків з Кліщель і Добриводи, які до того не побоялися вказати українську національність.

Однак чергова перепона була пов'язана з тим, що не було (принаймні офіційно) вчителя української мови. Місцевий шкільний інспекторат відкидав усі кандидатури та час минав. Урешті решт у 1966 році, дякуючи допомозі Головного правління УСКТ, вдалося знайти відповідного вчителя.

Успіх, хоча поміркований

У 1966/1967 навчальному році вперше в повоєнній історії Підляшшя почалися уроки української мови в Початковій школі в Кліщелях. Вів їх Олександр Смоликовський (1947-2009), випускник Педагогічного ліцею в Бартошицях. Він потрапив на Підляшшя з села Талькі, що зараз у гміні Видміни, куди був переселений із сім'єю з села Дзевентеж, неподалік від Любачева.

У 2007 році була нагода порозмовляти з паном Олександром, який проживав тоді у Білостоці. Він підкреслював своє здивування, коли після приїзду почув, що у Кліщелях люди розмовляють майже літературною мовою. Говорив також про обставини, в яких відбувалося навчання:

- Дітей на списку, якого підписали батьки, було – треба сказати – досить багато, але як то буває, коли прийшлося ходити на уроки, їх зменшилося – розповідав пан Олександр. – Однак у сумі біля 20-ти дітей у трьох групах розпочало науку української мови в 1966 року.

Обставини були трохи інші ніж сьогодні, бо властиво не було жодної помочі. Думаю, що в тих обставинах, ці учні, що ходили, робили великі поступки і під кінець року, принаймні ці з п'ятого-шостого класу вже свobodно читали по-українськи.

Навчання відбувалося в дуже складних умовах, бо українці в Кліщелях були небажаним «елементом» як для влади, так і білоруських діячів. Як пише Юрій Гаврилук у цитованій раніше книжці, в другій половині 1960-х років до школи в Кліщелях приїжджали хоча б активісти з Білоруського громадсько-культурного товариства, та переконували дітей, що в Кліщелях немає ніяких українців окрім залишків петлюрівської армії, та до річки Буг живуть виключно білоруси. Отож вони не повинні вчитися української.

У несприятливих обставинах навчання української мови в Кліщелях відбувалося неповні два роки.

- Наступний рік продовжували ми науку, але не тривало то довго, бо тільки до весни – згадував Олександр Смоликовський. – Навесні я дістав білет до війська, так що в квітні закінчилася наука української мови в початковій школі в Кліщелях. Після війська вже не дано мені було вернутися до Кліщель і таким способом зникла ця справа. Гурток УСКТ також перестав активно працювати. Так виглядав перший пункт навчання української мови на схід від Білостоку.

«Учитель, якого вдалося знайти з такими труднощами, у 1968 році виявився «дуже потрібним» для Польської армії і мусив пройти дворічну службу у війську – підсумовує у книжці про рідне містечко д-р Микола

Рощенко. – Автоматично припинено навчання української мови в Кліщелях, оскільки не було кому її викладати» (переклад з польської).

Звичайно, такий сценарій не був випадковим. З часом вдалося також припинити діяльність гуртка УСКТ у Кліщелях, який перестав активно діяти на зламі 1960/1970 років, бо ж – як казали місцеві активісти – в несприятливих тодішніх політичних умовах «усвідомлювати це дуже небезпечна справа», так як і «переходити з білоруса на українця». Ті, які були найбільш активними, раптом «авансували» до віддалених місцевостей, та інші просто боялися.

Щоправда на хвилі національного українського відродження на Північному Підляшші в 1980-х роках вдалося реактивувати гурток УСКТ в Кліщелях, але навчання української мови в місцевій школі ніколи вже не відродилося. Та, на жаль, певно вже і не відродиться...